

УДК 631.1.016:330.837

Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Супрун О.М.

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ: МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено особливості формування підприємницького середовища і розвитку підприємницької діяльності у сфері аграрного виробництва. Окреслено важливу роль підприємництва у економічному зростанні країни, оскільки за рахунок посилення підприємницької орієнтації й розвитку підприємницького середовища, суб'єкти аграрного сектора економіки швидко і якісно адаптувалися до ринкових умов, що дало змогу вийти на зарубіжний ринок. Виокремлено основні засади і принципи здійснення підприємницької діяльності, її специфіки й напрямів в аграрній сфері.

Обґрунтовано власне бачення підприємництва як самостійної, ініціативної, на власний ризик діяльності, спрямованої на отримання економічного та соціального результату, та одержання прибутку. Розглянуто тенденції розвитку аграрних підприємницьких структур та подано характеристики орендно-земельних відносин сільськогосподарських підприємств України за 15-річний період. Відмічено, що розвиток аграрних підприємств слід розглядати через призму земельно-майнових відносин, оскільки земля не є інституційно-визнаним на державному рівні товаром, економічні відносини із залучення землі в економічний оборот здійснюються у форматі орендних, тому це значною мірою впливає на стабільність підприємницької моделі за структурою суб'єктів аграрного бізнесу, їх розмірами, кількістю, інституційним закріпленням формами господарювання. Конструкція землекористування сучасних вітчизняних аграрних підприємств є такою, що понад 50% сільськогосподарських угідь, задіяних у виробничому процесі, закріплені за ними через оренду – земля фактично є тимчасово залученим (на строк оренди) капіталом. У процесі дослідження, на основі проведеного аналізу розвитку аграрного підприємництва в Україні, виявлено суперечливість інституційної бази підприємницької діяльності, що призводить до зменшення кількості підприємств – суб'єктів господарювання, непрозорості діяльності підприємницьких структур, відсторонення орендодавців від участі в діяльності підприємств.

Ключові слова: розвиток підприємницької діяльності, аграрний сектор, підприємницьке середовище, суб'єкти господарювання, орендно-земельні відносини.

Постановка проблеми. Підприємництво охоплює всі галузі, незалежно від форм власності. За рахунок розвитку підприємництва та посилення підприємницької орієнтації й розвитку підприємницького середовища суб'єкти аграрного сектора економіки швидко і якісно адаптувалися до ринкових умов, що дало змогу вийти на зарубіжний ринок. Проте не всі проблеми підприємницької діяльності вирішені, має місце низка питань, які потребують вирішення для підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств. Зокрема, це питання свободи діяльності, стабільності макроекономіч-

них та інфляційних відносин, тінізації ринку та монополізації виробництва великими аграрними структурами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників проблематики підприємництва в умовах трансформацій, методології інституціонального дискурсу слід виділити таких як: Х. Бергман [3], З. Варналії [4], О. Балакірева [2], А. Ноур [2], В. Гребенюк [6], Ю. Губені [7], В.Кредісов [12], Ю. Упенко [14, 15, 25], П. Саблук [26], В. Андрійчук [1], В. Месель-Веселяк [19], Б. Пасхавер [21], А. Мазур [16], М. Збарський [10], С. Єрохін [9], Ю Лопатинський [13], О. Прутська [23] й інші. Проблематика інституційного розвитку аграрної сфери розкрита також у публікаціях авторів статей [14, 17, 18, 27, 28, 31, 32], проте вважаємо за необхідне посилити науковий конструкт теорії підприємництва в оцінках динаміки його становлення та формування ефективності аграрної галузі економіки.

Метою статті є окреслення основних засад і принципів здійснення підприємницької діяльності, її специфіки й напрямів у сільському господарстві.

Виклад основних результатів дослідження. Теорія підприємництва вважається

© **Малік Микола Йосипович**, д.е.н., професор, академік НААН, завідувач відділення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій, зав. відділу розвитку підприємництва і кооперації Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», м. Київ

Шпикуляк Олександр Григорович, д.е.н., професор, заступник директора з науково-організаційної та інноваційної роботи Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», м. Київ

Супрун Олег Миколайович, д.е.н., професор кафедри економічної теорії, Харківський інститут фінансів Київського національного торговельно-економічного університету

цілком усталеним науковим вченням про суть і засади економічного розвитку, інноваційного зростання. Найбільш концептуально усталеною, визнаною у науково-практичному контексті є шумпетерівська концепція підприємництва як інституту ринкових взаємодій, які пов'язані з ризиком, боротьбою за обмежені ресурси, але спрямовуються на одержання прибутку.

Підприємництво як явище, економічна діяльність і об'єкт наукового пізнання характеризується багатоаспектністю практичного вияву функцій та широкоплановістю визначень змістовних характеристик. Забезпечення підприємницької діяльності та стимулювання інноваційного розвитку відбувається на основі створення відповідних інституційних умов: ринок, законодавче й організаційне забезпечення, відносини між державою і підприємницькими структурами та іншими суспільними інститутами [31]. Така діяльність досить часто позначається поняттями «бізнес» і «підприємництво». На нашу думку, це синоніми, хоча є визначення, які трактують «бізнес» як ширше поняття, куди включають роботу за наймом [31].

У нашому конкретному випадку природа й функціональні характеристики підприємництва є «зрозумілими інтелектуально». Тому правильним і прийнятно-універсальним вважаємо визначення підприємництва як самостійної, ініціативної, на власний ризик діяльності, спрямованої на отримання економічного та соціального результату та одержання прибутку.

Зокрема, соціологічний контекст тлумачення підприємництва ґрунтується на тому, що факт здійснення цього виду діяльності пов'язаний з

мотивацією індивіда, яка у своїй економічності становить соціальний інтерес. В соціологічному вимірі підприємництво розглядаємо у контексті вислову М. Вебера як «раціонально орієнтовану цільову дію» [5], тобто, діяння підприємця за природою усупільнення є раціональним.

Економічний контекст визначення підприємництва, надбаний наукою, за Й. Шумпетером представлений як організаційно зумовлена комбінація ресурсів у здійсненні акту виробництва на засадах інноваційності [29, с. 31-32]. При цьому таку комбінацію вважаємо інструментальною системою творення благ для задоволення суспільних потреб.

Підприємництво позиціонується в інституційному середовищі як специфічне, спеціалізоване за функціональним призначенням утворення, яке підпадає під дію регуляторних механізмів – конкуренції, ціноутворення, інфраструктури, кооперації, кластеризації, державного управління. Завдання кожного з них унормовані інституціями, визнані державою, суспільством, ринком і реалізуються вони через інституції – суспільні, ринкові та встановлені державою норми. По відношенню до підприємництва згадані норми розглядаємо залежно від їх регуляторного впливу – це може бути пряме державне й опосередковане регулювання, саморегулювання завдяки ринку, внутрігосподарське управління [31].

Ведучи мову про розвиток аграрного підприємництва в умовах трансформацій, звертаємо увагу на аналітику, тобто економіку представлення суб'єктів господарювання аграрного профілю в економіці України (табл. 1)

Таблиця 1

Тенденції розвитку аграрних підприємницьких структур в Україні

Показник	2005				2010				2015			
	Господарські товариства	Приватні підприємства	С.-г. виробничі кооперативи	Державні підприємства	Господарські товариства	Приватні підприємства	С.-г. виробничі кооперативи	Державні підприємства	Господарські товариства	Приватні підприємства	С.-г. виробничі кооперативи	Державні підприємства
Кількість підприємств, од.	4733	2251	1041	271	4956	3089	552	279	4859	2948	340	181
Середня площа с.-г. угідь, га	1995	1702	1740	2707	2241	1594	1719	2099	2207	1626	1604	2884
Середньооблікова чисельність працівників (на 1 п-во), осіб	97	74	103	157	65	34	68	85	55	30	56	72
Валовий прибуток, грн на:												
1 працівника	3747	2487	210	-466	26096	34946	6951	465	238217	245588	89157	26879
1 га с.-г. угідь	182	109	12	-27	762	736	274	19	5968	4594	3119	674

Виручка (дохід), грн:												
на 1 га с.-г. угідь	1935	1232	1024	1289	4628	3416	2638	2320	19267	13842	10415	5205
на 1 працівника	39902	28165	17307	22233	158495	162129	66888	57053	769003	740038	297724	207489
Оплата праці												
1 працівника, грн/міс	366	331	277	424	1134	1014	915	1129	2502	2165	1945	2099
Орендна плата за 1 га землі, грн	114	105	103	100	311	283	261	316	1125	987	936	437

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Розвиток аграрних підприємств слід розглядати крізь призму земельно-майнових відносин. Земля не є інституційно-визнаним на державному рівні товаром, економічні відносини із залучення землі в економічний обіг здійснюються у форматі орендних, тому це значною мірою впливає на стабільність підприємницької моделі за структурою суб'єктів аграрного біз-

несу, їх розмірами, кількістю, інституційним закріпленням формами господарювання. Конструкція землекористування сучасних вітчизняних аграрних підприємств є такою, що понад 50% сільськогосподарських угідь, задіяних у виробничому процесі, закріплені за ними через оренду – земля фактично є тимчасово залученим (на строк оренди) капіталом (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристики орендно-земельних відносин сільськогосподарських підприємств України

Організаційно-господарська форма	Рік				2015 р., %, до		
	2001	2005	2010	2015	2001	2005	2010
Сільськогосподарські угіддя – всього, тис. га							
Сільськогосподарські підприємства – всього	22943	16254	18454	17729	77,3	109,1	96,1
З них:							
господарські товариства	13057	9442	11108	11491	88,0	121,7	103,5
приватні підприємства	4054	3065	3328	3115	76,8	101,6	93,6
виробничі кооперативи	3787	1811	941	544	14,4	30,0	57,8
державні підприємства	934	734	586	522	55,9	71,2	89,1
фермерські господарства	526	765	1595	1677	319,0	219,2	105,2
інші	585	437	896	379	64,8	86,8	42,3
Взято в оренду, %					2015 р. до: +, - %		
Сільськогосподарські підприємства – всього	85,9	91,5	94,8	95,8	9,9	4,3	1,0
З них:							
господарські товариства	87,7	94,9	98,2	98,7	10,9	3,8	0,5
приватні підприємства	94,7	98,4	97,9	98,9	4,2	0,5	1,0
виробничі кооперативи	89,3	95,3	97,3	98,2	8,9	2,9	0,9
державні підприємства	3,5	4,8	3,5	3,2	-0,3	-1,5	-0,3
фермерські господарства	97,0	97,5	98,4	98,3	1,3	0,8	-0,1
інші	82,6	90,5	92,4	96,0	13,4	5,5	3,6

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Звідси кардинальне переформатування організаційно-правової суб'єктності підприємств, і можна вказати на певні прояви «тимчасовості» бізнесу для окремих підприємців, тому про перспективну ефективність, яка б забезпечувала не лише ринкову, а й соціальну, екологічну орієнтацію бізнесу, мова не йде.

Недоформованість інститутів ринку у сенсі товарності землі унормовує певним чином і відчуженість селянина-власника, який не може ефективно впливати на її використання. Орендарі ж намагаються максимально використати потенціал орендованої землі, постійно

перебуваючи в інституційній пастці можливих змін законодавства, інших норм перерозподілу в системі землекористування на кшталт суборенди, емфітевзису тощо. Нестабільність інституційних норм, невизначеність періоду існування так званого «гібридного» ринку землі унормовує тимчасовий характер функціонування підприємств.

Раніше у наших дослідженнях зазначалося, що «... кращі умови для виробництва продукції із впровадженням інноваційних технологій мають великі агропромислові інтегровані структури холдингового типу. Вони володіють власни-

ми фінансовими інститутами або тісно зв'язані з ними капіталом і доступом до довгострокових фінансових запозичень та можливостями зайняти значну частку продовольчого ринку. Тим самим вони обмежують доступ на ринок малим і середнім підприємствам та особистим селянським господарствам» [18]. Нині ситуація мало чим відрізняється, знову першість належить великим підприємствам, але кількість останніх зменшилася, хоча починають вкладати кошти у переробку продукції, переорієнтовуючись на внутрішній ринок й експорт продукції в переробленому вигляді – приклад соняшнику.

Актуальним залишається висновок про те, що: «Проведені аграрні реформи виявили особливості трансформаційного періоду. Привнесені штучні умови без наявності належного інституційного забезпечення не дали достатніх економічних результатів. Причини негативних наслідків реформ полягають у відсутності підготовлених заходів; недооцінці впливу неформальних інститутів – звичок, традицій; значній інертності розвитку суспільства; недостатньому рівні знань і правової освіти» [17].

Підприємство – інститут забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектора економіки, який виступає засобом структурної перебудови, стимулом трансформаційних змін через інституціоналізацію економічних відносин до умов ринку. Проте інститут аграрного підприємництва поки що не став економічно відповідальним, а надлишок економічної влади дає можливості диктату щодо умов формування відносин, які, головним чином, пов'язані з перерозподілом ренти не на користь селянина-власника. Зокрема, інституційні власники – селяни-орендодавці знаходяться в орбіті недосконалого економіко-правового середовища, що породжує відчуженість та демотиваційні умови аграрного розвитку.

Висновки. Трансформації забезпечили формування багатокладної економіки, реальний

плюралізм форм власності та агрогосподарювання, навіть якщо вони ще не до кінця інституціоналізовані в ринок. Перетворення у підприємницькому середовищі ми називаємо трансформацією інституціональних умов розвитку господарських формувань. Аналіз розвитку аграрного підприємництва України в умовах трансформацій доводить суперечливість інституційної бази підприємницької діяльності, що призводить до зменшення кількості підприємств – суб'єктів господарювання, непрозорої діяльності підприємницьких структур, відсторонення орендодавців від участі в діяльності підприємств.

Загалом розвиток аграрного підприємництва в аспекті активізації потребує:

- створення умов для підвищення підприємницької активності суб'єктів господарювання на всіх рівнях, диверсифікації сільськогосподарської й несільськогосподарської підприємницької діяльності;
- формування інституцій інфраструктури, інституційного забезпечення свободи підприємницької діяльності в рамках організаційно-управлінських та інституційно-правових дерегуляцій;
- мінімізації адміністративного втручання у господарську діяльність структур до рівня безпекових функцій і функцій контролю соціальних параметрів;
- забезпечення підтримки ринкової активності сільськогосподарських підприємств за допомогою різного роду стимулів, перш за все інституційних;
- розвитку і адаптації до національних традицій конкурентної політики;
- удосконалення інституціонального середовища діяльності малих підприємницьких форм з метою формування середнього класу на селі й підтримання конкуренції на ринках сільськогосподарської продукції та продовольства;
- забезпечення рівнодоступності ресурсів і державної підтримки для усіх підприємницьких формувань, незалежно від форми власності та розміру.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук В.Г. Агрпроміслові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – №1. – С. 3 – 15.
2. Балакірева О.М. Розвиток підприємництва в Україні: інституційне середовище та громадська думка населення / О.М. Балакірева, А.М. Ноур // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 2. – С. 7 – 24.
3. Бергман Х. Разделение труда и специализация в сельском хозяйстве ; пер. с нем. Ю.И.Тимофеева и О.Г. Тропова, под ред. и с предисловием А.И. Королькова. – М. : Прогресс, 1969. – 296 с.
4. Варналій З.С. Основи підприємництва : навч. посіб. / З.С. Варналій. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Знання-Прес, 2006. – 350 с.
5. Вебер М. Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии ; пер. с нем. Л.Г.Илонина / М. Вебер // Экономическая социология. – 2016. – № 5. – Т. 17. – С. 13 – 28.
6. Гребенюк В.В. Про необхідність розвитку малого підприємництва як особливого сектора економіки України / В.В. Гребенюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nuwm.rv.ua/methods/asp/v39ek.html.
7. Губені Ю.Е. Підприємство / Ю.Е. Губені. – Львів: НВФ «Українські технології», 2012. – 592 с. – С. 13.
8. Дементьев В.В. Що ми досліджуємо, коли досліджуємо інститути? / В.В. Дементьев // Економічна теорія. – 2009. – № 3. – С. 75–92.

9. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (методологічний аспект) : моногр. / С.А. Єрохін. – К. : Світ знань, 2002. – 250 с.
10. Збарський В.К. Економіка підприємства / В.К. Збарський. – К. : КиМУ, 2015. – 316 с.
11. Івашук Ю. Емерджентний інституційний порядок в економіці та його поведінкові підстави / Ю. Івашук // Економічна теорія. – 2016. – № 3. – С. 69–80.
12. Кредісов В.А. Підприємництво – вирішальний фактор розвитку країн з перехідною економікою : моногр. / В.А. Кредісов. – К. : Знання України, 2003. – 328 с.
13. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади: моногр. / Ю.М. Лопатинський. – Чернівці : Рута, 2006. – 344 с.
14. Лупенко Ю.О. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект: моногр. / Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та інші. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 430 с.
15. Лупенко Ю.О. Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. — 2012. — №11. — С. 10 – 14.
16. Мазур А.Г. Науково-теоретичні засади системних трансформацій в національній економіці / А.Г. Мазур // Економіка АПК. – 2012. – №5. – С. 158 – 165.
17. Малік М.Й. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 169 – 177.
18. Малік М.Й. Інститути та інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, О.Ю. Лузан // Економіка АПК. – 2013. – № 4. – С. 86 – 93.
19. Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 3 – 18.
20. Моральність капіталізму. Те, про що ви не почуєте від викладачів ; за ред. Тома Дж. Палмера. – К. : Основи, 2014. – 128 с.
21. Пасхавер Б.Й. Концентрація та ефективність сільського господарства / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 16 – 23.
22. Полтерович В.М. Трансплантация экономических институтов / В.М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 24 – 50.
23. Прутська О.О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці / О.О. Прутська. – К. : Логос, 2003. – 256 с.
24. Роджерс Еверетт М. Дифузія інновацій ; пер. з англ. Василя Старка / Е. Роджерс. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 592 с.
25. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наук. доп. / Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» Гадзало Я.М., Лупенко Ю.О., Пугачов М.І. та ін.; за ред. Ю.О. Лупенка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 546 с.
26. Саблук П.Т. Особливості аграрної реформи в Україні / П.Т. Саблук. – К. : ЗАТ «Нічлава», 1997. – 304 с.
27. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку : моногр. / О.Г. Шпикуляк – К. : ННЦ «ІАЕ» УААН, 2009. – 480 с.
28. Шпикуляк О.Г. Інституційна безпека економічних агентів і ринковий механізм / О.Г. Шпикуляк, О.О. Прутська // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2016. – № 5. – С. 80 – 93.
29. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу ; пер. з англ. В. Старка / Й. Шумпетер. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 242 с.
30. Эггертссон Т. Знания и теория институциональных изменений /Т. Эггертссон // Вопросы экономики. – 2011. – № 7. – С. 4 – 16.
31. Малік М.Й. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2017. – № 2. – С. 5 – 16.
32. Малік М.Й. Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України / М.Й. Малік, Л.В. Забурання // Економіка АПК. – 2015. – № 8. – С. 5 – 14.

REFERENCES

1. Andrijchuk V.Gh.(2013) Aghropromyslovi formuvannja novogho typu v konteksti strateghiji rozvytku vitchyznjanogho siljskogho ghospodarstva [Agroindustrial formation of a new type in the context of the strategy of development of domestic agriculture] *Економіка АПК* – #1. – P. 3 – 15. [in Ukrainian].
2. Balakirjeva O.M. (2015) Rozvytok pidpryjemnyctva v Ukrajinі: instytucijne seredovyshhe ta ghromadsjka dumka naselennja [Development of entrepreneurship in Ukraine: institutional environment and public opinion] / O.M. Balakirjeva, A.M. Nour // *Економіка і прогностування* – # 2. P.7-24.
3. Bergman Kh. (1969) Razdelenie truda i spetsializatciia v selskom khoziaistve; [Division of labor and specialization in agriculture] per. s nem. Iu.I. Timofeeva i O.G. Tropova, pod red. i s predislovіem A.I. Korolkova. – M.: «Progress», – 296 p. [in Russian]
4. Varnalij Z.S. (2006) Osnovy pidpryjemnyctva : navch. Posib [Bases of enterprise] /Z.S. Varnalij. – 3-tje vyd., vypr. i dop. – K. : Znannja-Pres, – 350 p. [in Ukrainian].
5. Veber M. (2016) Khoziaistvo i obshchestvo: ocherki ponimaiushchei sotciologii; [Economy and society : essays of understanding sociology] per. s nem. L.G. Ilonina / M. Veber // *Економическаіа sotciologiia* – № 5. – Т. 17. 13-28 p. [in Russian]
6. Ghrebenjuk V.V. Pro neobkhidnistj rozvytku malogho pidpryjemnyctva jak osoblyvogho sektoru ekonomiky Ukrajinі [About the necessity of development of small enterprise as the special sector of economy of Ukraine] / V.V. Ghrebenjuk // [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: nuwm.rv.ua/methods/asp/v39ek.html.

7. Ghubeni Ju.E. (2012) Pidpryjemnyctvo [Enterprise] / Ju.E. Ghubeni. – Lviv: NVF «Ukrajinsjki tekhnologhiji», 2012. – P. 592 – 13 p. [in Ukrainian].
8. Dementijev V.V. (2009) Shho my doslidzhujemo, koly doslidzhujemo instytuty? [That do we investigate, when does investigate institutes?] [Tekst] / V.V. Dementijev // Ekonomichna teoriya – # 3. – 75–92 p. [in Ukrainian].
9. Jerokhin S.A. (2002) Strukturma transformacija nacionalnoji ekonomiky (metodologhichnyj aspekt) : monoghr. [Structural transformation of national economy (methodological aspect)] monograph. / S.A. Jerokhin. – K. : Svit znanij, – 250 p. [in Ukrainian].
10. Zbarsjkyj V.K. (2015) Ekonomika pidpryjemstva [Economy of enterprise] / V.K. Zbarsjkyj. – K. : KyMU. – 316 p. [in Ukrainian].
11. Ivashhuk Ju. (2016) Emerdzhentnyj instytucijnyj porjadok v ekonomici ta jogho povedinkovi pidstavy / Ju. Ivashhuk [The emerical and institutional order in the economy and him behavior grounds] // Ekonomichna teoriya – # 3. – 69–80 p. [in Ukrainian].
12. Kredisov V.A. (2003) Pidpryjemnyctvo – vyrishal'nyj faktor rozvytku krajyn z perekhidnoju ekonomikoju : monoghr. [An enterprise is a decision factor of development of countries with a transitional economy] / V.A. Kredisov. – K. : Znannja Ukrainy, – 328 p. [in Ukrainian].
13. Lopatyns'kyj Ju.M. (2006) Transformacija aghrarnogho sektora: instytucionaljni zasady : monoghr. [Transformation of agrarian sector : institutional principles] / Ju.M. Lopatyns'kyj. – Chernivci : Ruta, – 344 p. [in Ukrainian].
14. Lupenko Ju.O. (2016) Rozvytok pidpryjemnyctva i kooperaciji: instytucijnyj aspekt : monoghr. [Development of enterprise and co-operations : institutional aspect] / [Lupenko Ju.O., Malik M.J., Shpykuljak O.Gh. ta inshi]. – K. : NNC «IAE», – 430 p. [in Ukrainian].
15. Lupenko Ju.O. (2012) Formuvannja perspektyvnoji modeli sil's'kogho ghospodarstva Ukrainy [Forming of perspective model of agriculture of Ukraine] / Ju.O. Lupenko // Ekonomika APK — #11. – 10-14 p. [in Ukrainian].
16. Mazur A.Gh. (2012) Naukovo-teoretychni zasady systemnykh transformacij v nacionalnij ekonomici [Theoretical principles of system transformations in a national economy] / A.Gh. Mazur // Ekonomika APK. – #5. – 158-165p. [in Ukrainian].
17. Malik M.J. (2011) Instytuty ta instytuciji u rozvytku aghrarnoji sfery ekonomiky [Institutes and institutes are in development of agrarian sphere of economy] / M.J. Malik, O.Gh. Shpykuljak // Ekonomika APK – # 7. – 169-177 p. [in Ukrainian].
18. Malik M.J. (2013) Instytuty ta instytuciji u rozvytku integracijnykh procesiv v aghrarnij sferi [Institutes and institutes are in development of integration processes in an agrarian sphere] / M.J. Malik, O.Gh. Shpykuljak, O.Ju. Luzan // Ekonomika APK. – # 4. – 86-93 p. [in Ukrainian].
19. Meselj-Veseljak V.Ja. (2010) Aghrarna reforma i orghanizacijno-ekonomichni transformaciji v sil's'komu ghospodarstvi [Agrarian reform and organizationally-economic transformations in agriculture] / V.Ja. Meselj-Veseljak // Ekonomika APK – # 4. – 3-18 p. [in Ukrainian].
20. Moral'nistj kapitalizmu. Te, pro shho vy ne pochujete vid vykladachiv; [Morality of capitalism. That about what you will not hear from teachers] za red. Toma Dzh. Palmera. (2014) – K. : Osnovy, – 128 p. [in Ukrainian].
21. Paskhaver B.J. (2013) Koncentracija ta efektyvnistj sil's'kogho ghospodarstva [Concentration and efficiency of agriculture] / B.J. Paskhaver // Ekonomika APK – # 1. – 16-23 p. [in Ukrainian].
22. Polterovich V.M. (2001) Transplantacija ekonomicheskikh institutov [Tekst] [Transplantation of economic institutes] / V.M. Polterovich // Ekonomicheskaia nauka sovremennoi Rossii – № 3. – 24-50 p. [in Ukrainian].
23. Prutsjka O.O. (2003) Instytucionalizm i problemy ekonomichnoji povedinky v perekhidnij ekonomici [Institutionalism and problems of economic behavior in transition economies] / O.O. Prutsjka. – K. : Loghos, – 256 p. [in Ukrainian].
24. Rodzhers Everett M. (2009) Dyfuzija innovacij; [The diffusion of innovations] per. z anghl. Vasylja Starka / E. Rodzhers. – K. : Vyd. dim «Kyjevo-Moghyljansjka akademija» – 592 p. [in Ukrainian].
25. Rozvytok ekonomiky sil's'kogho ghospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr [Economic development of agriculture in 2011-2015]. : nauk. dop. / Nacional'nyj naukovyj centr «Instytut aghrarnoji ekonomiky» [Ghadzalo Ja.M., Lupenko Ju.O., Pughachov M.I. ta in.]; za red. Ju.O. Lupenka. (2016) – K. : NNC «IAE», – 546 p. [in Ukrainian].
26. Sabluk P.T. (1997) Osoblyvosti aghrarnoji reformy v Ukraini [The features of agrarian reform in Ukraine] / P.T. Sabluk. – K. : ZAT “Nichlava”, – 304 p. [in Ukrainian].
27. Shpykuljak O.Gh. (2009) Instytuciji aghrarnogho rynku : monoghr [Institutions of the agricultural market]. / O.Gh. Shpykuljak – K. : NNC «IAE» UAAN, – 480 p. [in Ukrainian].
28. Shpykuljak O.Gh. (2016) Instytucijna bezpeka ekonomichnykh aghentiv i rynkovyj mekhanizm [Institutional security of economic agents and market mechanism] / O.Gh. Shpykuljak, O.O. Prutsjka // Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannja nauky i praktyky – # 5. – 80-93 p. [in Ukrainian].
29. Shumpeter J. (2011) Teoriya ekonomichnogho rozvytku: Doslidzhennja prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnogho cyklu [The theory of economic development: a Study of profits, capital, credit, interest and economic cycle]; per. z anghl. V. Starka / J. Shumpeter. – K. : Vydavnychij dim «Kyjevo-Moghyljansjka akademija», – 242 p. [in Ukrainian].
30. Eggertsson T. (2011) Znaniia i teoriia instytucionalnykh izmenenii [Tekst] [Knowledge and the theory of institutional change] / T. Eggertsson // Voprosy ekonomiki. – № 7. – 4-16p. [in Ukrainian].
31. Malik M.J. (2017) Rozvytok aghrarnogho pidpryjemnyctva v umovakh instytucionalnykh transformacij [The development of agricultural entrepreneurship under conditions of institutional transformations] / M.J. Malik, O.Gh. Shpykuljak // Ekonomika APK – # 2. – 5-16 p. [in Ukrainian].
32. Malik M.J. (2015) Perspektyvy rozvytku pidpryjemnyctva v dijialnosti na sil's'kykh terytorijakh Ukrainy [Prospects for the development of entrepreneurship in rural areas of Ukraine] / M.J. Malik, L.V. Zaborannja // Ekonomika APK. – # 8. – 5-14 p. [in Ukrainian].

Одержано 09.03.2017 р.